

СИТДИКОВА І. В.

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РОЛЬ ПИСЬМА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті обґрунтовано необхідність системного підходу до вивчення письма з урахуванням його ролі у сучасному суспільстві.

Ключові слова: письмо, писемність.

В статті обґрунтована необхідність системного підходу к изучению письма с учетом его роли в современном обществе.

Ключевые слова: письмо, письменность.

The article deals with the approach of the systems in the study of writing.

Key words: written language, writing.

Актуальність роботи обумовлена тим, що останні кілька десятиліть відзначаються неухильним зростанням ролі письма як в нашій країні, так і за кордоном. Цей процес пов'язаний з тим, що в сучасному суспільстві писемне мовлення стає все більш діючим засобом спілкування. Це обумовлено низкою лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників. Лінгвістичні чинники пов'язані з внутрішніми законами розвитку мови, а до найважливіших екстралінгвістичних чинників слід віднести розвиток інформаційних технологій та ЗМІ, процеси світової інтеграції та глобалізації і пов'язане з ними поширення впливу англomовної культури. Але, не дивлячись на це, висвітлення теоретичних проблем письма поки що не відповідає тій ролі, яку воно відіграє в сучасному житті суспільства. Досліджень, присвячених проблемам письма недостатньо, оскільки лише в новітні часи, коли лінгвістична теорія вже практично склалася та набула значного розвитку, проблеми письма та його відношення до мови були проставлені як окремі наукові задачі.

Мета роботи визначення ролі письма в інформаційному суспільстві.

Наукова новизна – обґрунтування системного підходу до дослідження письма як в загальнотеоретичному так і в конкретно-практичному аспектах.

Бурхливий прогрес новітніх інформаційних технологій (розвиток електронних засобів обробки і зберігання інформації, зростання

впливу електронних засобів масової інформації, створення потужних комунікаційних систем типу мережі Інтернет тощо) спричиняє виникнення нового підходу до розуміння сучасного суспільства. Аналітики все частіше розглядають інформацію як основну рису сучасного світу. Мозкова діяльність людини трактується деякими лінгвістиками як робота особливої когнітивної системи, спрямована на обробку, переробку та зберігання інформації.

Ф. Уебстер виділяє п'ять визначень інформаційного суспільства: технологічне; економічне; пов'язане зі сферою зайнятості; просторове; культурне; засноване на теоретичному знанні (інформації) [6:39]. Сам Ф. Уебстер надає перевагу останньому визначенню, що спирається не на кількісні, а на якісні критерії і базується не на тому твердженні, що в наш час стало більше інформації (це цілком очевидно), а на тому, що характер цієї інформації змінив спосіб життя людини. Основою для створення технологічних концепцій, були численні технологічні інновації, початок бурхливого розвитку яких припадає на 1970-ті роки: новітні технології (кабельне та супутникове телебачення, комп'ютерні мережі, персональні комп'ютери, нові офісні технології) [6:14]. Такий обсяг технологічних інновацій має спричинити соціальну перебудову, позаяк його вплив на суспільство дуже значний. Деякі концепції інформаційного суспільства, хоча й спираються на економіку та соціологію, базуються на просторовому (географічному) принципі. Наголос робиться на інформаційні мережі, що з'єднують різні місця, а тому можуть впливати на організацію часу і простору. Протягом останніх років ця концепція набула особливої популярності, оскільки інформаційні мережі почали відігравати значну роль у соціальній організації [6:25]. Обсяг інформації в соціальному житті швидко і невпинно зростає. Сучасна культура “інформативніша” за будь-яку попередню. Ми живемо в медіанасиченому середовищі, життя суттєво символізується, воно проходить у процесах обміну – або спробах обміну і відмови від отримання – повідомлень про нас самих і про інших. Це дозволяє зробити висновок про те, що ми увійшли до інформаційного суспільства.

Терміни “постіндустріальне суспільство” та “інформаційне суспільство” використовуються практично як синоніми: інформаційна ера трактується як вияв постіндустріального суспільства, а

постіндустріалізм часто розглядається як інформаційне суспільство. Даніел Белл підкреслює роль інформації (знання) у своїй моделі майбутньої соціальної системи. Зокрема у праці “The coming of postindustrial society” йдеться про появу нової системи, що характеризується насамперед зростанням кількості і значення інформації. Постіндустріалізм призводить до ширшого використання інформації, значно зростає роль теоретичного знання. Белл вважає, що головне в наш час – це кодифікація теоретичного знання, враховуючи його роль в інноваціях як у сфері створення нових знань, так і в сфері виробництва товарів і послуг. На цьому Белл вибудовує опис постіндустріального суспільства як суспільства знання.

Фахівці наголошують, що на даний момент важливий не тільки і не стільки характер та зміст інформації, як способи її поширення (що власне, і є визначальним фактором переходу до інформаційного суспільства). Отже, проблеми графічної кодифікації інформації набувають у наш час особливого значення, а письмове мовлення у зв'язку з появою новітніх технологій масової комунікації виходить на істотно новий рівень розвитку.

Але, не дивлячись на це, висвітлення теоретичних проблем письма поки що не відповідає тій ролі, яку воно відіграє в сучасному житті суспільства. Досліджень, присвячених проблемам письма недостатньо, оскільки лише в новітні часи, коли лінгвістична теорія вже практично склалася та набула значного розвитку, проблеми письма та його відношення до мови були проставлені як окремі наукові задачі. Проблеми письма стають самостійним об'єктом лінгвістичних досліджень у ХХ столітті, коли в лінгвістиці поступово починає формуватися наука про письмо – графічна лінгвістика. Об'єктом цієї науки є письмо, письмовий текст, писемність, знак, предмет теорії письма – виявлення можливих засобів графічної передачі мовних одиниць в цілому, або тільки їх звукової сторони. До складу графічної лінгвістики входять такі спеціальні дисципліни, як графіка та графеміка. Графічна лінгвістика вважається “комплексною наукою про письмо та письмову мову [1:67]”, а “теоретичні дослідження співвідношення між звуками та графічними мовними формами – є продуктом лінгвістики ХХ століття”. В наші дні графічна лінгвістика вже набула права називатися загальною наукою про письмо, але багато фундаментальних питань цієї галузі знань ще

до кінця не з'ясовані. Перш за все це стосується питання співвідношення звукової та письмової мови, перед ученими постала низка питань, що потребували ґрунтовного вивчення: яким чином письмова форма мови корелює з усною? у чому полягають переваги усної форми над письмовою? якими є особливості функціонування одиниць письмової форми мови, що не мають звукового еквівалента? Питання про співвідношення усного та письмового варіантів мови не отримали однозначного тлумачення через відмінні підходи до розуміння мови як об'єктивної реальності та як об'єкта наукового пізнання.

Нині важко погодитись із твердженням, що письмова мова є другорядною по відношенню до усної, хоча з точки зору походження письмова мова дійсно виникла пізніше: 1) колектив уже досконало володіє звуковою мовою, коли створює систему письма; 2) вагоміші мовні зміни виникають спочатку в усній, а вже потім у письмовій формі мови. Звукові образи у свідомості не завжди є необхідними для спілкування та формування понять, а написання, в свою чергу, цілком здатні слугувати знаряддям комунікації і без відповідного зв'язку зі звучанням. Сьогодні нові явища письмової мови усе частіше виникають незалежно від усної форми (наприклад, мова SMS-повідомлень), тут йдеться не лише про взаємозв'язок двох форм мови, а й про їх рівність, бо в окремих випадках проявляються особливості притаманні лише письмовій мові. Графічні знаки здатні позначати ті чи інші об'єкти дійсності та реалізувати поняття про них так само безпосередньо, як і звукові знаки. Письмова мова багато в чому відрізняється від звукової, зокрема своїми засобами та законами організації останніх. Ось чому письмовий варіант мови не є системою опосередкованих знаків, що співвідноситься з дійсністю лише через одиниці усного варіанту мови.

На думку вчених-генеративістів єдиною формою існування мови є її звукова форма. Інші види матеріального втілення мови вважаються вторинними, підлеглими і не є цікавими для лінгвіста. Вони вважають, що “[...] письмо служить лише інструментом перевтілення звукового мовлення зі сфери часової протяжності у сферу просторово-лінійної протяжності, не маючи при цьому ніякого смислового навантаження. Система письма служить лише для запису мовленнєвих творів з метою їх “транспортування” у просторі й часі.

Смисл написаного виявляється опосередковано через слова звукової мови, за принципом: від написання до звуку, від звуку до смислу [...]”. З даного твердження випливає, що вторинність знаків письма по відношенню до знаків звукової мови виключає можливість ознак притаманних лише письмовій мові. З цим ми не можемо погодитись, оскільки в системі письма існують знаки, що не мають і не потребують звукового еквівалента, але при цьому передають певний смисл.

Загальновідомо, що зародки сучасної лінгвістики, з’являються в античні часи в різних країнах (Греція, Індія, Арабський Схід, Китай), де на той час вже існували різноманітні системи письма. Всі основні різновиди письма: ієрогліфічне, силабічне, звуко-літерне, а також його змішані види виникають ще в давнину. Але ще з тих часів повелося так, що дослідників цікавила в основному звукова мова, хоча й досліджувалася вона, найчастіше, на основі письмових текстів. На думку академіка В. М. Солнцева, складність проблеми дослідження письма, проявляється, насамперед, в дуалістичності його характеру, з одного боку воно [письмо] є створеною людьми знаковою системою, що використовується для фіксації звукової мови (і, отже, звукового мовлення); з іншого ж, воно є відносно самостійною системою комунікації, яка реалізуючи свою функцію фіксації усної мови (мовлення), тобто функцію слугувати знаковим позначенням іншої знакової системи, набуває у суспільстві цілого ряду відносно самостійних функцій, завдяки чому, на нашу думку, відкриває перед людством додаткові можливості для спілкування [5:34].

Розглянемо існуючі підходи до визначення письма. Насамперед наведемо загальне визначення письма, яке б охоплювало лише основне й суттєве в ньому. Існує значна кількість дефініцій цього поняття, які змінюються з плином часу та залежно від розуміння самого лінгвістичного явища і його значення.

Аналізуючи явище письма, І. М. Дьяконов дає таке пояснення: “письмо представляє собою фіксацію людського мовлення [...] за допомогою системи накреслених позначень” [3:462]. Цю ж думку поділяє Б. М. Головін, зазначаючи, що письмо є системою знаків, які використовуються для фіксації звукового мовлення [2:240]. Наведені визначення письма можна вважати повними і навіть комплексними –

функціонально-субстанційними: фіксація мовлення – це функціональна сторона письма, система графічних знаків, що використовується при цьому – субстанція письма.

Детермінуючи, що таке письмо, та визначаючи його місце серед засобів людської комунікації, В. М. Солнцев у передмові до монографії Т. О. Амірової “Функциональная взаимосвязь письменного и звукового языка”, зазначає, що письмо є створена людьми допоміжна система, яка використовується для фіксації (“відтворення”) звукової мови (і, відповідно, звукового мовлення). Крім цього, посилаючись на Т. О. Амірову, вказує, що це є відносно самостійна система комунікації, яка, реалізуючи свою функцію слугувати знаковим позначенням іншої знакової системи, набуває у суспільстві цілий ряд відносно самостійних функцій, завдяки яким відкриваються додаткові можливості людського спілкування [5:5]. Письмо, на думку В. М. Солнцева, включає письмову форму мовлення, вид мовленнєвої діяльності людини та письмову мову, певною мірою незалежну від усної знакову систему. Т. О. Амірова у своїх дослідженнях відстоює думку про існування двох різних мов, хоча й тісно пов'язаних одна з одною – звукової та письмової, і виділяє письмову мову в окремий вид комунікації [1:17]. На нашу думку, практично не викликає заперечень позиція В. А. Істріна, який розділяє письмо та писемність: “Письмо являє собою додатковий до звукового мовлення засіб спілкування. Писемністю слід називати результат використання цього засобу, сукупність документів виконаних письмом того чи іншого народу [4:56]”. Що стосується поняття письма за В. А. Істріним, треба відмітити представлені в ньому два аспекти, а не один: “по-перше, – це вид мовленнєвої діяльності людини; по-друге, – це в певній мірі самостійна, незалежна від звукової знакова система. Термінологічно ці два аспекти можна розрізнити, визначивши перший як письмову форму мовлення або письмове мовлення, а другий – письмова мова [4:56]”. Усвідомлення писемної мови як окремого об'єкта вивчення, що вимагає самостійної наукової категоризації та систематизації, викликає інтерес до дослідження письма в загальнотеоретичному і конкретно-практичному аспектах.

Таким чином, ураховуючи все вищесказане, дамо узагальнювальне визначення письма. Письмо – це знакова система фіксації мови, що за допомогою графічних елементів може передавати мовленнєву інформацію на відстані й фіксувати її у часі. Створення письма –

семіотичної системи з новими якостями і новими можливостями – дає життя ряду нових графічних новоутворень немовного характеру зі своїми власними системними якостями та засобами вираження. Для всіх інших знакових систем характерні принципово відмінні від письмової та звукової мови структурно-функціональні якості, що використовують для власного вираження мовні знаки (письмової або звукової мови), як такі, яким притаманні метамовні властивості [1:113]. Письмо, як об'єкт дослідження графічної лінгвістики, являє собою складну систему, вивчення і дослідження якої лише розпочинається. Важливо пам'ятати, що писемність твориться та замикається в певній кількості знаків, правил їх написання та функцій. При цьому будь-яка графемна система не вичерпує можливості графічного матеріалу, адже завжди можна створити нові графічні знаки і символи, так само як і фонемна система не вичерпує можливості звукового матеріалу. Тому, у матеріалі графіки, хоча за кожним знаком і зберігається надане узусом значення, завжди залишаються вільні ресурси виразності, внаслідок чого письмова мова лишається недетермінованою з точки зору можливості виражати нескінченне розмаїття смислів та забезпечувати необхідний простір для розвитку вербальної комунікації. Також варто зазначити, що комунікативно-виразні особливості письмової мови, її система диференційних ознак якісно та кількісно відрізняються від системи диференціальних ознак звукової мови, і це створює для письмової мови нові можливості.

Письмова мова має значні **перспективи** для розвитку в сучасному світі інформаційних технологій, в якому саме вона стає предомінантним засобом спілкування. У ХХІ столітті письмова мова постає на історико-культурній арені як нова семіотична система та суспільно вироблена комунікативна діяльність, яка відповідає новому етапу історичного розвитку суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Амирова Т. А.* Функциональная взаимосвязь письменного и звукового языка / Т. А. Амирова. – М.: Наука, 1985. – 286 с.
2. *Головин Б. Н.* Введение в языкознание / Б. Н. Головин. – М.: Высшая школа, 1977. – 310 с.
3. *Дьяконов И. М.* О письменности / И. М. Дьяконов // Алфавит / Д. Дирингер. – М.: Просвещение, 1963. – С. 457–470.
4. *Истрин В. А.* Возникновение и развитие письма / В. А. Истрин. – М.: Наука, 1965. – 596 с.
5. *Солнцев В. М.* Язык и письмо / В. М. Солнцев // Функциональная взаимосвязь письменного и звукового языка / Т. А. Амирова. – М.: Наука, 1985. – С. 3–17.
6. *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. – М., 2004. – 399 с.